

MARIA WICHOWA*

 <https://orcid.org/0000-0001-7493-1615>

Uniwersytet Łódzki

OD REDAKCJI

Wydział I Łódzkiego Towarzystwa Naukowego od lat podejmuje intensywną i owocną współpracę z ośrodkami życia kulturalnego w małych miejscowościach, w środowiskach pozauniwersyteckich – tam, gdzie działają stowarzyszenia bądź towarzystwa naukowe, którym bliskie są problemy przeszłości ich „małych ojczyzn”, ich dorobku kulturalnego, dokonań wybitnych synów ich ziemi. Bardzo płodne intelektualnie okazały się lata współdziałania na tej niwie ze Stowarzyszeniem Przyjaciół Wolborza, które doprowadziły do zorganizowania dwóch konferencji naukowych i do opublikowania przedstawionych tam referatów w formie książkowej. Pierwsza odbyła się we wrześniu 2003 roku ku uczczeniu pięćsetnej rocznicy urodzin Andrzeja Frycza Modrzewskiego, najwybitniejszego syna ziemi wolborskiej, a referaty tam wygłoszone znalazły się w publikacji *Studia nad życiem i twórczością Andrzeja Frycza Modrzewskiego i nad dziejami jego „małej ojczyzny”* (Łódź 2008). Druga zaś miała miejsce w październiku 2015 roku i była poświęcona badaniom dziejów Wolborza w związku z uroczystymi obchodami 950-lecia miasta. Publikacja materiałów konferencyjnych to książka *Wybrane karty z dziejów Wolborza* (Łódź 2016). We wrześniu 2017 roku we współpracy z Gminnym Ośrodkiem Kultury w Ujeździe i władzami

* Maria Wichowa – prof. zw. dr hab., pracownik naukowy Zakładu Literatury Dawnej, Edytorstwa i Nauk Pomocniczych w Instytucie Filologii Polskiej i Logopedii na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Łódzkiego; ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź; e-mail: wichowa@hotmail.com. Przewodnicząca Wydziału I ŁTN. Ukończyła studia polonistyczne na Uniwersytecie Łódzkim, na seminarium prof. Jerzego Starnawskiego. Stopień naukowy doktora otrzymała w roku 1986. W roku 1999 otrzymała stopień naukowy doktora habilitowanego. Tytuł profesora uzyskała w roku 2012. Prowadzi badania w zakresie historii literatury epok dawnych, neolatynistyki i edytorstwa naukowego. Jest redaktorem i współautorką publikacji: *Jerzy Starnawski (1922–2012). In memoriam*, t. 1: *Uczony. Mistrz. Przyjaciel*, red. M. Wichowa, Łódź 2014; t. 2: *Bibliografia osobowa*, oprac. M. Wichowa, Łódź 2014. Łącznie opublikowała sześć książek i około dwustu artykułów naukowych. W 2016 roku została honorową obywatelką Wolborza, w tym samym roku otrzymała Nagrodę Naukową Łódzkiego Towarzystwa Naukowego.

gminy Ujazd odbyła się sesja zatytułowana *Andrzej Olszowski (1623–1677) – prymas, polityk, pisarz*. Plon naukowy obrad jest zawarty w roczniku LXXIII (2018) „Prac Polonistycznych” – periodyku ŁTN. Po ujezdzkich obradach nawiązałam za pośrednictwem dr. Tomasza Stolarczyka, regionalisty, łączycanina z urodzenia, kontakt z kustosz Muzeum w Łęczycy, mgr Anną Dłużewską-Sobczak, i z władzami Towarzystwa Naukowego Płockiego, a ściślej mówiąc – jego oddziału w Łęczycy, i postanowiliśmy zorganizować kolejną konferencję – *Diabeł Boruta w dawnej kulturze polskiej*. Z uznaniem i szacunkiem trzeba podkreślić, że Muzeum w Łęczycy od dawna prowadzi intensywne prace nad unaocznieniem tego, jak ważną rolę odgrywał czarci obywatel Boruta w legendarnych dziejach miasta i jak silnie był obecny w kulturze życia codziennego ziemi łęczyckiej. Muzeum współpracuje z artystami rzeźbiarzami, twórcami figurek Boruty, zgromadziło bardzo liczne i cenne eksponaty, kompetentnie i profesjonalnie je opracowując, popularyzuje wiedzę o Borucie poprzez publikacje, odczyty, spotkania z młodzieżą szkolną. Pani kustosz Anna Dłużewska-Sobczak była ogromnie zaangażowana w prace organizacyjne nad przygotowaniem naszego spotkania naukowego. Posiada wyjątkowe kompetencje w tym zakresie jako badaczka obecności Boruty w kulturze regionu łęczyckiego i autorka popularnej książki *Jak diabeł Boruta łączycan mam!* (Łęczycza 2000, wyd. 8) i kolejnej – *Igraszki i harce diabła Boruty* (Łęczycza 2018). Środowisko kulturotwórcze Łęczycy od lat owocnie współpracuje z historykami z Uniwersytetu Łódzkiego, badaczami regionalistami. W wyniku tego współdziałania powstało kilka książek pokazujących historię miejscowości. Opublikowano tom *Ziemia łęczycka. Szkice o teraźniejszości i przeszłości* (Łódź 1964), zawierający prace wybitnych historyków, m.in. Bohdana Baranowskiego i Andrzeja Nadolskiego. Również łódzcy badacze opracowali ważną publikację *Łęczycza. Monografia miasta do 1990 roku*. Redaktorem był wybitny regionalista z UŁ, prof. Ryszard Rosin, ukazała się w Łęczycy w roku 2001, a patronowały temu przedsięwzięciu Towarzystwo Naukowe Płockie i Towarzystwo Miłośników Ziemi Łęczyckiej. Wybitny łódzki mediewista, prof. Jan Szymczak, opublikował monografię *Łęczycy Piastowie. Książęta, książęta i książęnczki w Łęczycy w XII–XIV wieku* (Płock–Łęczycza 2019), a ukazała się staraniem i nakładem Towarzystwa Naukowego Płockiego i Towarzystwa Naukowego Płockiego – Oddziału w Łęczycy. W tym samym roku wyszła drukiem praca zbiorowa *Łęczycza. Szkice o przeszłości z udziałem badaczy łódzkich i autorów miejscowych*.

Obecnie oddawany jest do rąk czytelników tom powstały po konferencji *Diabeł Boruta w dawnej kulturze polskiej*, zorganizowanej siłami Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, Uniwersytetu Łódzkiego, Muzeum w Łęczycy, Towarzystwa Naukowego Płockiego – Oddziału w Łęczycy i Towarzystwa Miłośników Ziemi Łęczyckiej. Obrady odbywały się w dniu 18 października 2019 roku w sali reprezentacyjnej Ratusza Miejskiego w Łęczycy. Referaty przygotowali pracownicy naukowcy Uniwersytetu Łódzkiego, z Instytutu Filologii Polskiej i Logopedii, z Katedry Dziennikarstwa, z Instytutu Rusycystyki, z Instytutu Historii i z Biblioteki Uniwersyteckiej.

Tom otwiera studium dr Anity Filipczak-Białkowskiej pt. *Historia diabła Boruty w zbiorze Kazimierza Władysława Wójcickiego „Klechdy, starożytne podania i powieści ludu polskiego i Rusi”*. Szkic stanowi swoiste wprowadzenie do rozważań prezentowanych w kolejnych pracach zawartych w tej publikacji, gdyż prezentuje niemal „klasyczny” w XIX wieku tekst o postaci czarta z Łęczycy, pokazanej w ujęciu z jednej strony historycznym, z drugiej zaś w pewnym sensie syntetycznym. Rozdział poświęcony został postaci diabła Boruty w kreacji Kazimierza Władysława Wójcickiego zawartej w jego XIX-wiecznym zbiorze pt. *Klechdy, starożytne podania i powieści ludu polskiego i Rusi*. Badaczka wskazała, że dzieło, które pojawiło się w konsekwencji zainteresowania kulturą ludową w pierwszej połowie XIX wieku, jest ważne w historii literatury również dlatego, że przyczyniło się do wprowadzenia do genologii gatunku, jakim jest klechda, a sam autor zasłynął jako pionier badań folklorystycznych. Zdaniem Filipczak-Białkowskiej zainteresowanie Wójcickiego diabłem Borutą, postacią wywodzącą się z literatury ludowej, ma ważne konsekwencje dla tego bohatera literackiego – autor nadał mu bowiem niespotykany wcześniej aspekt psychologicznego skomplikowania. Według autorki referatu zarysowane w nim tło historyczne, biograficzne i sytuacja komunikacyjna, mająca niebagatelny wpływ na zastosowane w zbiorze strategie twórcze, ukazują dzieło Wójcickiego wieloaspektowo, wskazując, iż stało się ono do pewnego stopnia źródłem podstawowej, ogólnodostępnej wiedzy o Borucie, że zawiera wizerunek zrekonstruowany na podstawie dostępnych autorowi przekazów historycznych i że nie chodziło badaczowi o stworzenie oryginalnej kreacji literackiej.

Prof. dr hab. Andrzej Wicher przygotował studium komparatystyczne pt. *Koncepcja diabła w „Przeraźliwym echu trąby ostatecznej” Klemensa Bolesławiusza (1625–1689) w porównaniu z „Rajem utraconym” Johna Milтона (1608–1674), „Doktorem Faustusem” Krzysztofa Marlowe’a (1564–1593) i „Lucyferem” Joosta van den Vondela (1587–1679)*. W opinii autora utwór Bolesławiusza, wydany w Poznaniu w 1670 roku, zasługuje na porównanie, „choć nie na postawienie w jednym rzędzie”, z arcydziełami takimi jak poemat epicki *Raj utracony* (1667) Johna Milтона czy dramat *Lucyfer* (1654) Joosta van den Vondela. Reprezentują one to, co najlepsze w literaturze angielskiej i holenderskiej XVII stulecia. Zdaniem badacza Bolesławiusz miał kilka ciekawych pomysłów, czy może wizji, na temat duchów nieczystych oraz ich relacji z Bogiem i człowiekiem, które można porównać z satanologicznymi koncepcjami Milтона i Vondela przedstawionymi w wyżej wymienionych utworach. Według uczonego „[...] trzeba naturalnie pamiętać o tym, że o ile w utworach Milтона i Vondela postać diabła, lub szatana, jest pierwszoplanowa, o tyle diabły Bolesławiusza nie są zindywidualizowane i sytuują się raczej na drugim planie”. Po tych studiach wprowadzających w tytułowe zagadnienie *Diabeł Boruta w dawnej kulturze polskiej* usytuowane są rozprawy zawierające szczegółowe analizy tekstów z bohaterem obrad w roli głównej.

Tak więc następne prace dotyczą tekstów literackich z Borutą jako bohaterem powstałych w XIX wieku. Pierwsza z nich jest mojego autorstwa – pt. *Kreacja postaci diabła Boruty w dramacie Lucjana Rydla „Zaczarowane koło”*. Wykazano w toku przedstawionych w niej badań, że Boruta w *Zaczarowanym kole* to postać silnie zindywidualizowana, fantastyczna, baśniowa, a zarazem dobrze osadzona w realiach miejsca akcji, działająca swobodnie zarówno w puszczy, jak w lesie czy na dworze wojewody. Ustalono, że Lucjan Rydel, kreując postać Boruty, z jednej strony – zgodnie z wielowiekową tradycją – wyposażył go w typowo szatańskie atrybuty, z drugiej strony dokonał artystycznie bardzo udanej indywidualizacji bohatera swego dramatu – kreował postać czarta bardzo ambitnie pod względem artystycznym: łącząc złego ducha wyposażył w bogate życie psychiczne, w wybitną inteligencję. Rydel brał pod uwagę zarówno staropolskie wyobrażenia o Borucie – diable, popularne w środowisku szlacheckim (od drugiej połowy XVIII wieku), jak i zasiliał swą wyobraźnię podaniami ludowymi, w których czart ten się pojawiał. Wykazano, że jednym z podstawowych źródeł młodopolskiego dramaturga było dzieło Kazimierza Władysława Wójcickiego pt. *Klechdy, starożytnie podania i powieści ludu polskiego i Rusi*. Analizując literacką kreację tego bohatera, wykazano, że Boruta – zgodnie z dawną tradycją, nie tylko łączyczką – został przez autora dramatu upodobniony fizycznie do szlachcica, przyjmuje zatem zwodniczą postać, udając „pana brata”, jednak w pełni korzysta ze swej czartowskiej mocy, zwracając ją przeciwko przedstawicielom stanu szlacheckiego. Z przedstawionej w referacie analizy wynika, że Rydel, pracując nad kreacją postaci Boruty, kładł nacisk na indywidualizację bohatera i psychologiczne uzasadnienie jego poczynań, natomiast obraz jego diabelskiej natury budował częściowo w oparciu o znajomość staropolskiej demonologii oraz na współczesnych mu pracach wspomnianego Wójcickiego i monumentalnych badaniach Oskara Kolberga.

Prof. Anna Warda przygotowała rozdział pt. *Postać diabła Boruty w „Baśni o diable Borucie” Artura Oppmana*, ale ze względu na służbowy wyjazd zagraniczny nie przedstawiła go na konferencji. Tekst wystąpienia, zawierający wnikliwą analizę utworu – znacznie wzbogacający dotychczasowy stan wiedzy o interpretowanej baśni – jest ważnym głosem w podawanym do druku tomie o legendarnym czarcie z Łęczycy.

Kolejna praca to studium prof. Małgorzaty Domagalskiej pt. *„Idę na mękę. Idę na ból. Idę na piekło kuszenia...”*. Boruta w powieści Kazimierza Glińskiego. Zdaniem badaczki Boruta w opublikowanej w 1904 roku powieści Kazimierza Glińskiego to diabeł, który bardziej przypomina modernistycznego smutnego szatana niż krotocwilnego czarta z ludowych klechd. Boruta Glińskiego za zdradę Popieła skazany jest na „piekło kuszenia”, choć jego natura skłania się ku dobru. Nie tyle kusi, ile wydobywa z ludzkich charakterów zło będące skutkiem pychy, ambicji i egoistycznych pragnień. Jest też Boruta artystą, którego lutnia ujawnia skrywane pragnienia bohaterów i odsłania głębie im samym nieznane.

Następne studium, autorstwa prof. Tadeusza Nowaka pt. *Potomkowie Boruty – Borucy z Borucic w ziemi łęczyckiej*, zostało poświęcone rodzinie szlacheckiej, która swoje nazwisko wzięła od wsi Borucice (powstała po podziale wsi Sobiesławice na nowe osady). Autor stwierdził, że przodkiem Boruckich był Boruta z Sobiesławic, występujący w źródłach u schyłku XIV wieku, który pozostawił trzech synów zwanych Borucicami. Według badacza w ostatnim ćwierćwieczu XV wieku i w następnym stuleciu w Borucicach żyły trzy rodziny szlacheckie o przydomkach Jeleń, Troska i Duk. W roku 1555 Maciej Borucki zwany Duk zabił we wsi Borucice Walentego, krawca łęczyckiego. Zabójstwo odbiło się głośnie echem wśród mieszkańców Łęczycy. W opinii Nowaka mogło się to przyczynić do powstania opowieści o groźnym i niebezpiecznym szlachcicu Borucie (Boruckim), który zagraża bezpieczeństwu miasta i jego obywateli. Jest to cenna rozprawa oparta na wnikliwych badaniach źródłowych

Dr Tomasz Stolarczyk w rozdziale pt. *Polskie diabły szlacheckie. Aspekt historyczny* przedstawił szczególnych bohaterów – postacie realne, historyczne po prostu traktowane jako diabły szlacheckie, zwane też kontuszwymi. Byli to polscy szlachcice, którzy z powodu swego okrutnego i gwałtownego postępowania, jeszcze za życia, uważani byli za wcielonych czartów. Według wierzeń ludowych po śmierci zamieniali się w postacie demoniczne, diabelskie. Należeli do nich przeważnie okrutnicy znęcający się nad innymi ludźmi, nad swoimi poddanymi, a nawet nad członkami rodziny, groźni rozbójnicy napadający i pozbawiający wolności, także zabijający innych ludzi dla pieniędzy i skarbów, awanturnicy dopuszczający się gwałtów. Wśród polskich diabłów szlacheckich znalazły się również postacie uważane za zdrajców narodu, w tym człowiek, który jako pierwszy użył niesławnego *liberum veto*. Ponadto niektórzy do czartów szlacheckich zaliczali także na wpół legendarnego Borutę, prawdopodobnie wywodzącego się z łęczyckiej szlachty, obdarzonego wyjątkową siłą, a uważanego za dobrego diabła.

Po zakończeniu obrad uczestnicy konferencji udali się na zamek królewski w Łęczycy, do siedziby miejscowego muzeum, gdzie kustosz Anna Dłużewska-Sobczak oprowadziła gości po wystawie rzeźb diabła Boruty, dając bardzo erudycyjny i zarazem przystępny komentarz do prezentowanych eksponatów, wkraczając w dzieje Łęczycy związane z legendą o czartowskim obywatelu miasta pilnującym jego skarbów.

Należy żywić nadzieję, że niniejszy tom wzbogaci w sposób znaczący wiedzę o diable Borucie w dawnej kulturze polskiej, rozpatrywanej w różnych aspektach, przede wszystkim zaś w twórczości literackiej autorów XIX i początku XX wieku. Analizowane tutaj teksty długo czekały na swych badaczy skupiających uwagę na postaci i sposobie kreacji ich głównego bohatera – Boruty.